

*Lehet, hogy elfelejtik, mit mondtál nekik,
de soha nem fogják elfelejteni,
hogy hogyan érezték magukat szavaidtól.*

Carl William Buchner

A (irodalom)tanári szerepfelfogások és megvalósítások tárháza kimeríthetetlen. A szerep szó kapcsán eszünkbe juthat, hogy ez is egy olyan szerep, mint amikor a színész alakítja a szerepét? Ha belegondolunk, éppen abban áll a színész mestersége, hogy egy tőle eltérő tulajdonságú alakot is hitelesen tud megformálni. A színész, mint magánember tulajdonságainak és az általa megformált figura jellemvonásainak nincs köze egymáshoz. Éppen ebből kifolyólag nem mondhatjuk azt, hogy a tanár-szerep és a színészi szerep között bármi hasonlóság is lenne. Az iskola falai között gyakorolt vagy megélt hivatásszerep sajátossága, hogy a tanár a magánéletben sem mutathat teljesen más arcot, mint az iskolában. A lényeg, hogy hitelesnek kell lenni a szakmai életben, nem mondhat mást a tanár, mint amit valójában gondol. A tanári „szerepkészlet” azon elemét tekinti a tanár magáénak, amely képviseli mindazt, hogy mi a legfőbb értelme az iskola egészének: a nevelésnek, oktatásnak, képzésnek, s a módszereit, eljárásait is ez határozza meg.

A szerepek tevékenységekben, viselkedésformákban konkretizálódnak. Egyrészt lehet őket szociológiai, másrészt pszichológiai jelenségként vizsgálni. A szerepek többféle szempontból normatív jelleget ölthetnek. Az egyén, illetve a környezet fogalmazza meg, hogy az adott szerep mit jelent, mit vár el, ehhez köthető a szerepelvárás fogalma. Például előfordulhat az, hogy egy tanár megfelel a külsőleg megfogalmazott tanári elvárásoknak, de ezek az elvárások sokszor szülnék belső feszültséget benne. Nehezen tudja ezeket az elvárásokat egyeztetni saját felfogásával, habitusával, ugyanakkor előfordulhat az is, hogy a viselkedése vagy a megjelenése nem felel meg a környezet, illetve a szülők elvárásainak. A szerepelvárás, illetve a szereppel való szándékos nem azonosulás sokszor okozhat konfliktushelyzeteket.¹ Tehát a külső környezet által kimondott és kimondatlan szakmai és emberi elvárásokat összhangba kell hozni a saját értékeinkkel, ez egy nagyfokú tudatosságot vár el a pedagógustól.

Ez a konfliktus jelenik meg a *Holt költők társasága* című filmben, mely kiválóan érzékelteti, hogy mit jelent egy rideg, tekintélyelvű iskolában a liberális pedagógiai elveket valló és azt a gyakorlatban érvényesíteni kívánó fiatal tanár jelenléte. A történet egy patinás amerikai középiskolában, a Vermont állambeli *Welton Akadémián* játszódik. Ez a nagy tradíciójú, konzervatív nevelési elveket valló, a felső középosztály gyerekeit befogadó magániskola szigorú életrendjével és kemény követelménye-

¹ GORDON GYÓRI János, *Tanárszerepek irodalomórán = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, főszerk. SIPOS Lajos, Bp., Krónika Nova, 2006, 125.

ket érvényesítő tanítási stílusával azért vált népszerűvé a szülők körében, mert az itt végzők évtizedek óta szinte majdnem biztosan bejutnak azokra a híres egyetemekre, amelyek garanciát nyújtanak a sikeres karrier utak befutására (orvosi, jogi, közgazdasági pálya). „Hagyomány, Becsület, Figyelem, Érdem” – ez a Welton Akadémia négy pedagógiai alapelve, amelyet naponta belesulykolnak az ott élő 16-17 éves gyerekek tudatába, lelkébe. Az új tanár, *Mr. Keating* modern pedagógiai módszerekkel dolgozik, és a tőle elvárt szigorúság, keménység és távolságtartás helyett a diákokkal nagyon közeli kapcsolatba kerül, és próbálja terelgetni őket a helyes irányba. Az óráin nem a hivatalosan kötelező irodalomkönyvet tanítja, hanem az élet és a költészet kapcsolatának felfedeztetését tekinti legfőbb feladatának. Filozófiájának lényege: „Az én diákjaim megtanulják a saját érzéseik szerint elemezni a verseket [...] Az ember nem azért olvas verseket, mert az menő! Azért ír és olvas, mert az emberi nemhez tartozik, s így vannak érzései. S érző lényként örömeit és fájdalmait versebe önti, mert a vers az egész élet!”

Arra ösztönzi a fiúkat, hogy fedezzék fel saját lehetőségeiket, merjenek mások: egyéniségek lenni, azaz valósítsák meg önmagukat, járjanak nyitott szemmel a világban, és ne vonakodjanak megváltoztatni a dolgokat maguk körül. Ennek jegyében felújítják a John Keating diákkorában létező titkos társaságot, a *Holt költők társaságát*, amelynek székhelye egy közeli barlang, ahová esténként rendszeresen kiszöknek a fiúk, s híres versekből olvasnak fel, amelyek érzéseit és gondolatait megpróbálják mélyen átélni. Egyikük, *Neil Perry* egy helyi szintársulatban próbálja kibontakoztatni a benne szunnyadó színészi ambíciókat, ám a szülők megtiltják neki, hisz ez kerékbe törheti az általuk áhított karriert, ezért a fiú a szülői tiltásra válaszul föbe lövi magát. A tanár tehát nemcsak a tanári kar elvárásainak nem felelt meg, hanem a szülők is ellene fordultak. A szülők úgy gondolják, a tanár túllépte hatáskörét azzal, hogy bátorította diákját a színi előadásokban. Tehát itt már a szülők haragját is kivívta, hiszen tananyagon és tanórán kívül is arra törekedett, hogy az irodalmat megszerettesse. Az „élj a mának”, „ragadd meg a napot”, „carpe diem” jelszóval arra akarja felhívni a fiúk figyelmét, hogy használják ki a lehetőségeiket, és szakítsanak az elvárásokkal, hiszen csak úgy lehetnek boldogok, ha valóban azzal foglalkoznak, amivel szeretnének. Természetesen itt is erősen szembekerül a szülők elvárásaival. A *Holt költők társaságának* alapkonfliktusa, pedagógiai dilemmája az, hogy az idejélmúlt nevelési és oktatási tradíciókkal szakítani próbáló „újító”, részben az intézményi szervezet hagyományos magatartásától, részben pedig a szülők által az iskolának adott, a „megrendeléstől” teljesen eltérő nevelési elv szerint tanítsa a diákokat. Azaz mennyire vállalhatja fel a „Kapitány” a saját, belső meggyőződéséből származó tanárszerepet?

A *Holt költők társaságának* e dilemmájával kapcsolatban eszünkbe juthat Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének mondanivalója, miszerint: „A világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, nem újrendezgetni azt, ami már megvan ben-

² SCHÜTZ Tamás, *Szerkesztés közben*, Új Pedagógiai Szemle, 2006/7–8 = <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=kiadvany&kod=2006-07> [2010. 10. 24.]

ne, hanem hozzáadni mindig.”³ (Medve Bébének a mű zárlatában). Ez a mű azért is említendő ebben a témakörben, hiszen benne szintén egy „iskolatéma” elevenedik meg, sajátos nevelőkkel, nevelői magatartásokkal (Bognár és Schulze).

Számos film létezik még, amely az iskola világának problémáit tárja fel. Sőt az igazán jó művészi interpretációk révén a társadalom széles köre válhat érzékenyebbé a nevelés, a személyiségformálás problémái iránt, amelyekben kiemelkednek a jellegzetes tanárszerepek. Móricz *Légy jó mindhalálig*, Szabó Magda *Abigél*, Kosztolányi *Aranysárkány* című művei is igazolják ezt az állítást. De hogy ne csak klasszikusoktól idézzek, ide sorolhatjuk a Koltai Róbert által rendezett *Ambár tanár úr*, a külföldiek közül pedig a *Legyetek jók, ha tudtok* és a *Mona Lisa mosolya* című filmeket.

A magyartanári szerep összetett, egymástól elütő tevékenységformákból áll, ezért sokaknak belső konfliktust okoz az, hogy bár az irodalom művészeti tárgy, mégis számon kell kérni az anyagot a diákoktól. Némely esetben abból adódik a szerepek közti konfliktus, hogy a tanárok közt sokan osztályfőnökök is, tehát úgy sokkal közelebb kerülnek a diákokhoz, ám ugyanakkor a tanórákon értékelő feladatokat is el kell látniuk.⁴

Az irodalomtanári szerep jelenlegi átalakulása összefüggésbe hozható a társadalomnak a politikai, gazdasági és egyéb változásaival. A kép is módosult a tanári pályáról, általában ma már sajnos alacsony presztízszűnek mondható. A hagyományosabb, akadémikus és humán értékeket képviselő szülők az irodalomtanártól azt is elvárják, hogy magát a kultúrát is megszerettesse a diákokkal.

A társadalmi és tanári szerepek, elvárások teljesen nem függetlenek egymástól. A hatékony irodalomtanári munka alapja, hogy a tanár a különböző helyzetekben, különböző irodalomtanítási tevékenységek és pedagógiai célok érdekében különféle tanárszerepeket (ismeretközlő, együttgondolkodó, háttérből támogató) képes alkalmazni.⁵

Felvállalt szerepeinkkel életre szóló, illetve élethosszig tartó kompetenciákkal látjuk el diákjainkat. A magyar irodalom költői, írói, akik sokszor maguk is (magyar)tanárok voltak, rengeteg művet hagytak ránk, amelyekben megemlékeznek iskoláikról, tanáraikról, vagy éppen műveik által jellegzetes szerepeket villantanak fel.

Nagy költőink közül megemlíthető Ady Endre: *A magyar tanítókból*, Petőfi Sándor: *A jó tanító* és Vörösmarty Mihály: *Drága tanítóm!* című költeményei, az utóbbi kettőben az alkotók hálával emlegetik egykori tanítóikat.

A prózáírás már nagyobb teret ad a szerzőknek, hogy bővebben írjanak az iskola témájáról, számos alkotásunk született az iskolával kapcsolatos érzelmekről, a nevelési elvekről, de vannak műveink a szakmai etikával kapcsolatban, és a tanárszerep, mint központi téma sem hiányozhat.

Babits Mihály például magyar szakos tanárként 1910-ben a fogarasi főgimnázium értesítőjében – *Stilisztika és retorika a gimnáziumban. Egy tantárgy filozófiája tanulók*

³ OTTLIK Géza, *Iskola a határon* = <http://mek.oszk.hu/02200/02285/02285.htm> [2013. 09. 18.]

⁴ GORDON GYŐRI János, *Tanárszerepek irodalomórán*, i. m., 126.

⁵ I. m., 129.

számára – megfogalmazta tanítványinak és szüleinek ars poeticáját, amely egyben utal a tanári feladatára, szerepére is:

Gondolkodni és beszélni: nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk ismereteket, vagy a feledésnek. Nem tanítunk tudományt: a tudomány nem 10-18 éves gyermekeknek való; aki tudományt akar tanulni, annak már nagyon jól kell gondolkodni tudnia. Irodalmat és művészetet nem tanítunk: azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítunk.⁶

A tanári szerepfelfogások egyik típusával találkozunk Spiró György: *Bada tanár úr* című írásában:

nem érdekli, ki honnan jött, milyen volt a bizonyítványa az általánosban, kik a szülei, őt a munka érdekli, ő nem tűri a becstelenséget, itt dolgozni kell, és aki nem hajlandó az meneküljön. Szenvedélytől remegő, a magánhangzókat hangsúlyozó, olykor csaknem artikulálatlan hangon mondta, mondta sajátos, zárt artikulációval a magáét, és rőtta a termet fel-alá ötven percen át. Negyvenketten lapultunk, mukkanni se mertünk, éreztük, hogy ennek fele se tréfa; második év végére tizenketten repültek is annak rendje és módja szerint. Megtanította nekünk az irodalomban, mi a tragédia. Képesse tett minket arra, hogy saját életünkben is érzékeljük és megéljük a tragikumot. Teljes életet kaptunk Bada tanár úrtól.⁷

Spiró György, az egykori tanítvány idézi fel tanára alakját, aki tárgyi követelményeiben irgalmatlanul szigorú volt, mégis a diákjai elfogadják pedagógiai maximalizmusát. Spiró elismerő főhajtással, megértő humorral emlékezik meg Bada tanár úrról.

Jókai Anna magyar–történelem szakos tanár végzettségű író, kinek számos alkotása őrzi a tanári hivatás, a tanítás lehetőségeinek és értelmének problémáit: *Tartozik és követel, A forma, Magyaróra, Szép kerek egész, Selyem Izabella*. Ez utóbbi novellájában a tanárszerep úgy jelenik meg, hogy a tanárnő Selyem Izabella teljes mértékben a hivatali hatalom képviselőjeként értelmezi a szerepét, és ez által válik nevetségessé. A mű kapcsán a tekintély és a hatalom kapcsolata jelenik meg, kiderül, hogy a tanári mivoltunkból származó „hatalom” és a tekintély közé nem vonható egyértelműen egyenlőség, hiszen a tekintélyt ki kell „érdemelnünk” diákjainktól, természetesen a megfelelő tanári magatartással.

Szabó Magda szintén magyar szakos író alkotásaiból az *Abigél* jut elsőként eszünkbe. Azonban a tanári szerep fontosságát legjobban a *Merszi, Möszi* novellája érzékelteti, s ebben szól arról a tanáráról, aki később megihletti az *Abigél*-ben Kőnig tanár urat. Möszi francia szakos tanár a nagylelkűség, az emberségesség nagyszerű példája. Szabó Magda így jellemzi őt: „Utólag, még elemzem, riadok meg, milyen kevés valóban jó embert láthattam életemben, hogy nem döbbszem rá idejében: előttem az abszolutum, az emberi ember, aki együtt sír velünk, ha valakit valódi gyász ér, s nem átalja azzal tölteni az idejét, hogy suta tévedéseink gubancát sorra kibogozza.”⁸

⁶ BABITS Mihály, *Stiliszka és retorika a gimnáziumban. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára*, Nyugat, 1910/3 = <http://cpa.oszk.hu/00000/00022/00049/01290.htm> [2010. 10. 24.]

⁷ SPIRÓ György, *Bada tanár úr* = <http://www.dia.pool.pim.hu> [2010. 10. 24.]

⁸ SZABÓ Magda, *Merszi Möszi*, Bp., Európa, 2005, 10.

A témához kapcsolódóan meg kell említeni Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényét, amelyben az alapkonfliktust a tanári magatartás – ami a műben a felnőttek világát jelképezi – és Nyilas Misi – a gyermekek világa – közötti ellentét okozza. Azonban Móricz novelláiban is megemlékezik tanáraitól: *Rektor bácsi*, *Kedves tanító úr*.

Az említett példákból látható, hogy egy-egy tanár személyisége rengeteg szerző számos alkotását ihlette meg. A teljesség igénye nélkül említek még néhányat, amelyekben érdekes tanárszerepek jelennek meg: Váci Mihály: *Ének a kútból*, Bächer Iván: *Levéregény* vagy Gerlóczy Márton: *Igazolt hiányzás*.

A magyartanároknak azért is fontos tisztában lenni a szerepük mibenlétével, mivel irodalomórán folyamatosan szerepeket értelmeznek az irodalmi művek segítségével, ezáltal elősegítik a diákok személyiségfejlődését. A feladatunk az, hogy megmutassuk diákjainknak, hogy miképpen lehet az emberi jelenségeket a szerepeken keresztül megérteni, továbbfejleszteni, illetve arra a felismerésre juttatni őket, hogy magukra, egymásra, a világra ismerjenek.⁹

Szabó Magda *Merszi, Mőszijő* című kötete füljegyzetében a következő vallomás értékű gondolatot írta le: „felnőtt önmagam minden sikerét, elért eredményét a családi házon kívül azoknak köszönöm, akik emberré formáltak. Hitet adtak, erőre szoktattak, nem kíméltek, maximális eredményt követeltek, és örökre beillesztettek a nemzet keretébe, Kölcsey elgondolása szerint büszke magyarrá alakítottak.”¹⁰ Azért tartom ideillőnek ezeket a gondolatokat, mert Szabó Magda – aki nem utolsó sorban a leghíresebb és legtöbbet fordított magyar író – vallomása kijelöli az utat számunkra abban a tekintetben, hogy (irodalom)tanárként milyen kihívásoknak kell(ene) megfelelnünk, milyen értékeket, tanári magatartást kell képviselnünk.

⁹ GORDON GYŐRI János, *Tanárszerepek irodalomórán*, i. m., 135.

¹⁰ SZABÓ Magda, *Merszi, Mőszijő*, i. m., 10.